

JERZY SLIZIŃSKI (WARSZAWA)

RECEPCJA JANA AMOSA KOMENSKIEGO W POLSCE PO DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ

Dzieło Jana Amosa Komenskigo, wielkiego Czecha, który dużą część swego życia spędził w Polsce, gdzie też powstała większość jego arcydzieł, a który Polskę uważał za drugą swoją ojczyznę, wywołało w naszym kraju zawsze żywy oddźwięk. Od dawna już tłumaczono jego utwory na język polski a w ubiegłym wieku budziła ogromne zainteresowanie przede wszystkim jego *Didactica Magna*.¹ W latach dziewięćdziesiątych i w okresie późniejszym ukazały się drobniejsze szkice, dotyczące pobytu Komenskigo w Polsce i jego stosunku do Polski.² O coraz bardziej potęgującym się zainteresowaniu jego twórczością i wszechstronną działalnością twórcy nowoczesnej pedagogiki, naświetlanej z bardo różnych punktów widzenia, pisałem obszerniej w artykule pt *Recepcja Jana Amosa Komenskigo w Polsce w okresie międzywojennym*.³ W niniejszym szkicu ograniczymy się więc tylko do przedstawienia recepcji dzieła Komenskigo w Polsce w latach 1945–1969.

Na rok przed uroczystościami, obchodzonymi na apel Światowej Rady Pokoju i na podstawie uchwały podjętej na Konferencji Generalnej UNESCO w New Delhi, w trzeczsetną rocznicę wydania w Amsterdamie *Opera Didactica Omnia*, w Polsce wznowiono świetny przekład „*Didactica Magna*“ pióra Krystyny Remerowej⁴ z obszernym wstępem i aparatem naukowym Bogdana Suchodolskiego. W 1964 r. ukazały się we Wrocławiu – również w przekładzie K. Remerowej, ze wstępem i komentarzem B. Su-

¹ Por. m. in. *J. V. Klíma, Komenský und Polen, Slawische Rundschau* 1938, z. 5, s. 309–316.

² Por. m. in. *Prace historyków polskich nad dziejami Czechosłowacji i stosunków polsko-czeskich (referat zbiorowy)*, III, K. *Lepszy, Wieki XVI–XVII, Sobótka* 1961, s. 13–21.

³ Artykuł znajduje się w druku w *Acta Comeniana*.

⁴ *Wielka Dydaktyka, Wrocław* 1956. Pierwsze wydanie przekładu *Didactica Magna* pióra K. Remerowej ukazało się w Warszawie w 1935 r.

chodolskiego Pisma Wybrane w jednym obszernym tomie. Wybór ten, dokonany przez autora wstępu, wydany został przez Komitet Nauk Pedagogicznych i Psychologicznych Polskiej Akademii Nauk. Ten właśnie fakt uzasadnia zawartość tomu, który został zestawiony z punktu widzenia potrzeb pedagogiki. Nie uwzględnia on naogół innych dziedzin działalności literackiej Komenskigo. Bezsprzeczną zasługą wydawcy jest, że udostępnił on szerszemu gronu odbiorców polskich również i drobniejsze, mało naogół znane prace i rozprawy, które pozwalają na ukazanie myśli wielkiego twórcy w szerszym aspekcie. Z dużym znanstwem przedmiotu napisany jest wstęp, uzasadniający dokonany wybór. Wprowadza on czytelnika Komenskigo w sferę myśli człowieka, który zerwał z metodami scholastycznymi i wprowadził na ich miejsce metody poglądowe.

Prócz tych dwóch pozycji książkowych ukazał się jeszcze we formie samodzielnej broszurki przekład I. Lichońskiej pt *Mowa o książkach*, czyli o sprawnym posługiwaniu się tym najprzedniejszym instrumentem kształcenia umysłów.⁵ Na łamach zaś *Kwartalnika Pedagogicznego* natrafiamy naprzekład H. Remerowej *O człowieku użytkowniku tego świata*⁶ a w *Źródłach do Dziejów Kultury Fizycznej* na fragment *Wielkiej Dydaktyki*⁷ oraz *O szkole macierzyńskiej*⁸ w przekładach tejeż.

W roku jubileuszowym znany i zasłużony komeniolog polski, Łukasz Kurdybacha, wydał w Warszawie swoją książkę pt *Działalność Jana Amosa Komeńskiego w Polsce*. Wnikliwa i rzetelna ta praca daje dobry obraz całokształtu zagadnienia, zatrzymuje się jednak szczególnie nad problemami pedagogicznymi, przed którymi wszystkie inne ustępują na drugi plan. Wynika to, rzecz jasna, z osobistych zainteresowań autora, wybitnego historyka pedagogiki.

W Polsce ukazały się po 1945 roku liczne artykuły, typu popularnego, na łamach najrozmaitszych co do profilu pism. Jest rzeczą niemożliwą wspominać wszystkie te prace, często typu ilościściowego, w krótkim tym szkicu, który nie rości sobie pretensji do podania całokształtu bibliografii na temat comenian polskich w obranym okresie. Tu wspomniane będą tylko ważniejsze prace comeniologiczne z różnych dziedzin nauki. W omówionym okresie zasięg prac rozszerzył się w porównaniu z dawniejszymi pracami o nowe aspekty. Idee Komenskigo interpretowane są z nowych punktów widzenia i często podkreśla się racjonalistyczny światopogląd autora *Didactica Magna*. W tym duchu utrzymany był referat, wygłoszony przez Marię Lutman pt *Jan Amos Komensky (Comenius)*, którego tezy zawiera *Komunikat nr. 9 katowickiego Instytutu Śląskiego z 1947 r.*

W dniach 28 i 29 września 1956 r. Wydział Nauk Społecznych PAN organizował w Lesznie Wielkopolskim Sesję Naukową poświęconą czterechsetnej rocznicy powstania gimnazjum w Lesznie (do której rektorów zaliczył się i Komenský) i w trzechsetną wydania *Opera Didactica Omnia*. Dwa z pięciu referatów — podstawowe zresztą — poświęcone były autorowi *Dydaktyki*: Łukasza Kurdybachy, Jan Amos Komeński w Polsce oraz

⁵ Warszawa 1957.

⁶ KP 1959, nr. 1, s. 93—137.

⁷ ZdDKF 1959, nr. 2, s. 230—235.

⁸ ZdDKF 1959, nr. 2, s. 236—242.

Bogdana Suchodolskiego, Znaczenie Komeńskiego w dziejach pedagogiki. Również i większa część bardzo ożywionej dyskusji dotyczyła działalności tej wielkiej postaci. O Komenskim mówili wtedy w różnych aspektach pedagogicy, historycy i historycy literatury różnych narodowości, m. in. Jerzy Agoston, Stanisław Arnold, Ludwik Chmaj, Roman Pollak, W. Z. Smirnow, Antoni Śkarka, Jerzy Słiziński i inni.⁹

Koło Leszna, w Domu Pracy Twórczej PAN w Osiecznej, toczyły się w dniach 6–8 maja 1957 obrady Prezydium Międzynarodowego Komitetu dla Organizacji Międzynarodowej Konferencji Komeniologów, których celem było przedyskutowanie i ustalenie szczegółowego programu zjazdu praskiego. Ustalono m. in., że ze strony polskiej zostaną wygłoszone w Pradze trzy referaty: Jan Amos Komeński a społeczeństwo europejskie tego okresu (Ł. Kurdybacha), Rozwój myśli pedagogicznej Komeńskiego do 1654 r. (B. Suchodolski) oraz Komenský a Polska (J. Słiziński). Postanowienie to zostało wykonane.

W roku jubileuszowym piszący te słowa ogłosił dwa nieznanne autografy Komenskigo, na które natrafił w zbiorach Książnicy Miejskiej im. Kopernika w Toruniu¹⁰ oraz w Archiwum Toruńskim.¹¹ Całość swoich odkryć komeniologicznych oraz odnalezienie archiwum Jednoty Braci Czeskich z Leszna (wraz z niektórymi nieznanymi rękopisami Komenskigo) i jego rewidynkację zreferował na posiedzeniu Komitetu Słowianoznawstwa PAN w dniu 11. X. 1962.¹² Obszerny rozdział poświęcił Komenskiemu i jego stosunkowi do Polski w książce pt Z działalności literackiej braci czeskich w Polsce.¹³

W roku 1958 ogłosił autor książki Działalność Jana Amosa Komenskigo w Polsce, Łukasz Kurdybacha, interesującą książkę pt Z dziejów pedagogiki ariańskiej,¹⁴ w której analizował szczegółowo system pedagogiczny stosowany w szkole rakowskiej i jej stosunek do poglądów Komenskigo. W tymże roku ukazał się również jego artykuł pt Rola Komenskigo w Europie XVII wieku,¹⁵ który stanowi pewnego rodzaju kontynuację poprzednio wydanej monografii o działalności czeskiego uczonego w Polsce.

Wyjątkową wartość przedstawia artykuł świetnego znawcy reformacji w Polsce, Ludwika Chmaja pt Komeński a bracia polscy.¹⁶ Wraca on tu do zagadnienia, które poruszył już w dyskusji na sesji w Lesznie we wrześniu 1956 r.¹⁷ Autor artykułu dochodzi do wniosku, że wyraźna awersja Komenskigo do braci polskich jest wynikiem odrębnej interpretacji pewnych doktryn teologicznych i konsekwentnej jego postawy w sto-

⁹ Całość materiału z sesji w Lesznie wydano pt *Sesja naukowa w Lesznie* we Wrocławiu w 1957 r.

¹⁰ Autograf Jana Amosa Komenskigo w Książnicy Miejskiej im. Kopernika w Toruniu, *Archiv Komenského* 1957, nr. 1.

¹¹ Przyczynek do pobytu Pawła Stranskiego ze Zap w Toruniu, *Slavia* 1957, s. 385 aż 390.

¹² Por. Z wyników ostatnich badań komeniologicznych. Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych 1962, s. 66–73. Por. również Comeniana siedmiogrodzkie, *Archiv Komenského* 1964, s. 310–313.

¹³ Wrocław 1959, s. 113–143. Por. również S. *Bylina*, Polsko-czeskie powiązania literackie do XVIII w. w historiografii polskiej. Studia poświęcone stosunkom literackim polsko-czeskim i polsko-słowackim, Wrocław 1969, s. 31–41.

¹⁴ Warszawa 1958.

sunku do reprezentowanego przez niego kierunku, która czasem nawet graniczy z fanatyzmem. W Pamiętniku Słowiańskim Chmaj wydał w tymże roku studium, podkreślające ogromne zasługi twórcy nowoczesnej pedagogiki i niezwykle postępowe i demokratyczne jego poglądy.¹⁸

Zagadnienie różnic ideowych w interpretacji pewnych doktryn teologicznych, m. in. braci czeskich a więc i u Komenskigo a arian polskich, jest przedmiotem pracy W. Urbana — dalekiej zresztą od podania pełnego obrazu — pt *Studia z dziejów antytrynitaryzmu na ziemiach czeskich i słowackich w XVI—XVII wieku*.¹⁹

Niektóre aspekty prac dydaktycznych Komenskigo omówiła B. Otwinowska w artykule pt *Rola dydaktyki językoznawczej Komeńskiego w Polsce XVII w.*²⁰

W ostatnim czasie ukazały się na łamach *Współczesności* i *Kultury* artykuły polemiczne, w których padło również i nazwisko Komenskigo. Napisane zostały w związku z książką Władysława Czaplińskiego pt *O Polsce siedemnastowiecznej*.²¹ Tam autor przytacza m. in. dwie prace, dotyczące Komenskigo, pisane z diametralnie różnych stanowisk, z których jedna — wspomniana wyżej książka Ł. Kurdybachy — przedstawia wartości trwałe, druga natomiast — Jędrzeja Giertycha²² — pozbawiona jest wszelkiej wartości naukowej. Pracę swoją Giertych przedstawił Wydziałowi Humanistycznemu „Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie“ w Londynie jako rozprawę doktorską. Została ona jednak odrzucona. Polemika z tego typu pracą raczej mija się z celem.

Stanowczo niezbyt fortunnym posunięciem W. Czaplińskiego było uwzględnienie paszkwilu Giertycha w swojej książce.

Książka Czaplińskiego wywołała ostrą replikę Andrzeja Nowickiego,²³ co z kolei spowodowało wspólne wystąpienie Stanisława Herbsta, Jaremy Maciszewskiego i Janusza Tazbira.²⁴ Wystąpienie to dotyczyło raczej sposobu prowadzenia polemiki na tematy historyczne. Komenskigo poruszono tam tylko marginesowo.

Trudno się pogodzić z zawartością redakcyjnego zamieszczonego pod hasłem *Komeński* [Komensky (sic), Comenius] Jan Amos w *Polskim Słowniku Biograficznym*.²⁵ Zawiera on szereg bardzo nieścisłych danych oraz stwierdzenia w wysokim stopniu dyskusyjne. Umieszczony został on po odrzuceniu przez redakcję *Słownika* dwóch artykułów pióra polskich komeniologów. Przykładem osobliwego poniekąd naświetlenia może być m.

¹⁵ *Rozprawy z Dziejów Oświaty* 1958, s. 5–39.

¹⁶ *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 1958, s. 133–156.

¹⁷ *Por. Sesja Naukowa w Lesznie*, s. 209–216.

¹⁸ *L. Chmaj*, Jan Amos Komenský — pedagog demokracji, *Pamiętnik Słowiański* 1958, s. 3–18.

¹⁹ *Kraków* 1966, s. 71–83.

²⁰ *Studia z dawnej literatury czeskiej, słowackiej i polskiej*, Warszawa 1963, s. 190 aż 218.

²¹ *Warszawa* 1966.

²² *J. Giertych*, *U źródeł katastrofy dziejowej Polski: Jan Amos Komensky*, Londyn 1964.

²³ *O polsce siedemnastowiecznej*, *Współczesność* 1968, nr. 10, s. 10.

²⁴ *Spór nie tylko o wiek siedemnasty*. *Kultura* 1968, nr. 22, s. 4.

²⁵ *XIII/3*, z. 58, *Wrocław* 1968, s. 385–389.

in. interpretacja Ewigila Polonia Komenskiego, szczególnie w zestawieniu z artykułem A. Škarki pt Komenského výzva Ewigila Polonia.²⁶

Komenský, který jest jedną z czołowych postaci powstałego w latach dziewięćdziesiątych ub. wieku dramatu Bronisława Grabowskiego pt Prorokini, nigdy zresztą nie granego na scenach ani czeskich ani polskich, doczekał się w Polsce Ludowej uroczego wiersza. Autorem bezpretensjonalnego tego utworu pt U stóp pomnika Komenskiego, jest absolwent uczelni w Lesznie, Jacek Petelenz-Łukasiewicz. Powstał on z okazji 400 rocznicy założenia gimnazjum w Lesznie i ogłoszony został w Głosie Nauczycielskim w dniu 7 X 1956 r.

Jak widać z powyższego, Komenskim zajęli się w Polsce Ludowej pedagodzy, historycy i slawiści-historicy literatury. Naświetlono więc jego działalność naukową i literacką oraz jego znaczenie dla nauki światowej stosunkowo wszechstronnie.

Tendycyjność interpretacji tej wielkiej postaci, pojawiająca się stosunkowo często w okresie międzywojennym w artykułach różnego autoramentu autorów, przypadkowo raczej zajmujących się Komenskim, występuje w omówionym okresie raczej tylko sporadycznie — nie mówiąc naturalnie o całkiem absurdalnym głosie Giertycha, który zresztą nie padł w Polsce, lecz poza jej granicami.

RESUMÉ

RECEPCJE JANA ÁMOSE KOMENSKÉHO V POLSKU PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

Všestranná humanistická činnost J. Á. Komenského, vynikajícího vědce a reformátora světové pedagogiky, těšila se velkému zájmu polského společenství. Polská recepce Komenského myšlenek a děl se datuje již od r. 1883, od doby vydání prvního polského překladu Velké didaktiky z pera H. Wernicy. Komeniologická bádání v Polsku věnovala mimořádnou pozornost pedagogické činnosti velkého českého učence; analyzovala se jeho pedagogická díla a hledaly se dokonce jisté paralely s principy didaktického systému *Komise Edukacj Narodowej*.

Po druhé světové válce lze v Polsku pozorovat výrazný obrat v zájmu o osobnost Komenského a o jeho vědecké dílo. Širšímu okruhu čtenářů byly zpřístupněny překlady Komenského prací: *Didactica Magna* byla přeložena K. Remerowou a *Pisma Wybrane*, které obsahují drobnější práce vynikajícího Čecha, demonstrují jeho myšlení v širším kontextu. Obě publikace byly uvedeny zsvěcenými úvody a komentáři B. Suchodolského. Zvláštní pozornost se soustředila na vylíčení celkového obrazu Komenského činnosti na polském území, zvláště v centru polských stoupenců reformace v Lešně. Tomuto složitému úkolu, osvětlujícímu polsko-české kulturní a ideové svazky v době reformace, vrhajícímu nové světlo na rozvoj polského školství, na vzájemné styky mezi českými bratry a polskými ariány, zsvětil obsáhlou monografií L. Kurdybacha, nazvanou *Działalność J. A. Komeńskiego w Polsce* (Činnost J. Á. Komenského v Polsku). Tohoto úkolu se podujal též J. Słiziński v práci *Z działalności literackiej braci czeskich w Polsce* (Z literární činnosti českých bratří v Polsku) a v četných článkách a studiích.

Po druhé světové válce polská recepce humanistických myšlenek J. Á. Komenského byla vydatně prohloubena vědeckými setkáními a konferencemi, věnovanými této velké postavě 17. století, konferencemi, které organizovala Polská akademie věd.

Přeložil F. H.

²⁶ Studia poświęcone stosunkom literackim polsko-czeskim i polsko-słowackim, Wrocław 1969, s. 17–29.

